

Rusínová, Zdenka

[Dolník, Juraj; Bajžíková, Eugénia; Mlacek, Josef; Tomajková, Elena; Žigo, Pavol. Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2004, vol. 53, iss. A52, pp. 206-214

ISBN 80-210-3419-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101189>

Access Date: 27. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vsled za každou главой помещены „Выводы“ (ср. с. 76–77, 153–155, 257–261), в которых подытоживаются отдельные результаты исследования.

В „Заключении“ (с. 262–263) автор сжато и в обобщенном виде описывает рассматриваемую проблематику.

Следует содержательный список литературы („Литература“, с. 264–296) и словарей („Словари“, с. 297).

К работе присоединены три приложения („Данные о количестве определительных слов и их употреблений в текстах служебных миней“, с. 298–350; „Количественные данные о наречиях в старославянских и древнерусских рукописях /по данным словарей/“, с. 351–367; „Процедуры установления абсолютных и относительных количественных данных в больших объемах текстового и лексикографического материала“, с. 368–385).

Далее приводятся список источников („Источники“, с. 386–387), из которых взят материал для исследования, и список употребляемых сокращений („Сокращения“, с. 388–389). Содержание помещено в начале книги („Оглавление“, с. 3–4).

Проведенное исследование показало, что тексты богослужебного содержания являются не только полноценным источником для анализа языковых процессов, но и в ряде случаев незаменимыми вследствие своей жанровой природы. Автор уверен в том, что именно эти тексты были тем „полигоном“, на котором изменялись и развивались многие особенности русской грамматики. Принципиально важным является вывод автора о взаимообусловленном развитии в древнерусском языке всех определительных категорий, об их постоянном взаимодействии в процессе категориальной специализации.

Алеш Бранднер

Juraj Dolník, Eugénia Bajzíkóvá, Josef Mlacek, Elena Tomajková, Pavol Žigo: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FIF UK, 165 s. (ISBN 80–85697–99–8)

Publikace *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny* (dále jen *Princípy*) je programovým pokusem o nový prístup k lingvistice slovenštiny. Pokus o nové vidění lze dělat v podstatě dvojmým způsobem. Buď bez teoretických proklamací posouvat optiku problematiky jinak, než bylo dosud běžné, posouvat význam zavedených pojmů a v případě potřeby vytvořit nové a posléze sumarizovat teze či pojmenovat nové přístupy. Takový postup bývá často označen za nový či odlišný až po čase nebo po několika příbuzných studiích, kdy je již rozdíl v disciplíně patrný. Druhý způsob tkví ve vyhlášení nových obecných zásad, tezí či platformy předem, nastíní se, jak a čím se budou naplňovat, a začne se podle nich pracovat. Slovakistika se dala, jak se zdá, druhou z cest. V rámci výzkumného programu zaměřeného na principy stavby, vývoje a fungování slovenštiny autoři žádají, aby se „výskum slovenského jazyka výrazne posunul smerom k jeho explanačnolinguistic-kému uchopeniu. Vývin poznávania slovenčiny dospel k bodu, pri ktorom sa do pozornosti jazykovedcov čoraz naliehavejšie vtierajú otázky smerujúce k vysvetľovaniu opísaných prvkov, jednotiek a štruktúr. ... pojem explanácie zahŕňa vysvetľovanie na kvalitatívne odlišných rovinách.“ Další výzkum slovenštiny stojí před úkolem, aby se slovenština „systematicky skúmala z pozície explanačnej lingvistiky a aby sa vysvetľovanie neobmedzovalo len na vývody, pri ktorých vystačíme s empirickými zákonmi.“ Toto poznávání slovenštiny vyžaduje, aby „epizodické vysvetľovania jej stránok v rámci deskripcie prerástli do sústavného explanačne zameraného výskumu orientovaného na teoretické zákony. Cesta k systematickému explanačne zameranému uchopeniu

slovenčiny vedie cez spoznávanie princípov jej stavby, vývinu a fungovania“. Pritom se za bezprostřední úlohu slovenské lingvistiky považuje „skúmanie nadrovinových princípov, ktoré zjednocujú stavbu jednotiek z rozličných podsystémov slovenského jazyka“ (s. 93).

Toto programové prohlášení je ve své vysoké obecnosti přijatelné pro většinu vědních disciplín téměř na každé úrovni jejich vývoje. Proto s ním lze v podstatě souhlasit. Nelze už však souhlasit s označením dosavadního stavu slovakistiky jako epizodického vysvětlování slovenštiny v rámci deskripce a empirických zákonitostí. Je třeba rozeznávat typ prací takto označených od prací syntetizujících a založených na pracích předchozího typu, bez nichž by vzniknout nemohly, prací popisujících a vysvětlujících systémovou stavbu jazyka ve všech jeho rovinách i průnikových syntetizujících studií spojujících problematiku různých rovin.

Tzv. explanační slovakistice jde o přechod od horizontálních popisů systému k jeho vertikálnímu uchopení. Za své východisko zvolili autoři teorii poznání z pera autorů Václava Černíka, Eleny Farkašové a Jozefa Viceníka *Teória poznania. Úvod do dialektiky ako logiky poznania*, nakl. Pravda, Bratislava 1986.

Toto dílo je „ucelená, systematická práca zaoberajúca sa problematikou marxisticko-leninskej teórie poznania“ (citát ze záložky knihy) a vzniklo aktualizací starší předlohy týchž autorů z roku 1980. Autoři Princípů vycházejí z této starší verze. Obě verze jsou si zřejmě blízké, protože novější verze vznikla z naléhavé potřeby „rozpracovať marxisticko-leninskú teóriu poznania ... Druhé, prepracované vydanie ďalej rozvíja ústrednú myšlienku prvého, lebo sa plne potvrdila jej životnosť. Základnou myšlienkou... je dôsledne uplatniť historický materializmus v teórii poznania a aplikovať marxistickú dialektiku na teóriu odrazu.“ (op.cit. str.5). Kořeny obou verzí díla je třeba hledat v Černíkově překladu práce Kopninovy (Kopnin P.V.: *Dialektika ako logika a teória poznania*. Bratislava 1976, která ukazuje k originálu Kopnin P.V.: *Vvedenie v marksistskuju gnoseologiju*, Kijev 1966.)

I když chápeme dobovou daň, již nesporně charakteristika vydání použitého autory a citovaný text z předmluvy jsou, považujeme za legitimní otázku, zda se autoři sborníku *Princípy*...opravdu tak bezvýhradně mohli ztotožnit s marxisticko-leninskou teorií odrazu a historickým materialismem, neboť na vrcholu jejich vertikály, k jejímž vybudování nabádají, musejí s těmito zastřešujícími principy počítat. Lze namítnout, že různé teorie poznání končí u principů logiky a v některých obecných rovinách se od sebe nemusejí příliš lišit, ale autoři více přístupů nenabízejí a novějšími teoriemi poznání se nezabývají.

Změna paradigmatu ve slovakistice je autory Princípů charakterizována takto: „Poznanie stavby, vývinu a fungovania slovenčiny dospelo k hranici medzi základným opisom a vysvetľovaním opísaného na základe princípov. Systematický výskum princípov, ktoré sú v základe nášho jazyka, predpokladá: a) objasnenie podstaty princípov a jejich funkcie ...b) inventarizovanie doposiaľ viac alebo menej epizodicky opísaných princípov stavby slovenčiny...c) sprehľadnenie opísaných princípov vývinu slovenčiny...d) zistenie stavu opisu fungovania slovenčiny z hľadiska otázky, či, resp. do akej miery sa už prihliadalo na princípy, ktoré riadia pragmaticko-komunikačnú stránku nášho jazyka, e) predbežnú predstavu o súčinnosti a konflikte princípov a ich hierarchizácii ..., f) predbežnú koncepciu postupov smerujúcich k uchopeniu vnútrojazykových aj mimojazykových princípov... „ (Princípy s. 18–19). Meillet říká, že „Každé století má gramatiku své filozofie“. (A. Meillet: *Linguistique historique et linguistique générale*, Paříž, Champion 1926 sv. 1, s. VIII.) Použitá teorie poznání ukazuje však na dobu minulou.

Nabídněme tedy ve stručnosti východiska odlišná: Rudolf Carnap: *Problémy jazyka vědy*. Výběr a věd. redakce Ladislav Tondl, Karel Berka, Svoboda Praha 1968; (pro metodologii věd jsou nesporně důležité pojmy jako „logická pravděpodobnost“ v souvislosti s pravděpodobností a podmíněnou pravděpodobností, odlišené Carnapem od pravděpodobnosti statistické nebo frekvenční, op.cit. str. 17), dále starší studie

Bertranda Russella obsažené např. ve výboru *Logika, jazyk a věda*, pořizeném L. Tondlem a K. Berkou, Praha Svoboda 1967; (uveďme např. „dva základní principy filosofie, princip analýzy a princip konstrukce. Podle principu analýzy musí být každý výrok, jemuž jsme s to porozumět, zcela složen z prvků, o nichž máme bezprostřední zkušenost. Princip konstrukce klade zase tento požadavek: kdekoli je to možné, nahraď inferenci na neznámé entity konstrukcemi ze známých entit“ (op.cit. str. 15, to podle B. Russell, *Problémy filozofie*, Praha 1927, str. 59). Z novějších autorů a děl zabývajících se teorií poznání a změnou paradigmatu ve vědě, o jakou autorům sborníku jde, uveďme např. Thomase S. Kuhna: *Struktura vědeckých revolucí*. OIKOUMENH Praha 1997.

O změně paradigmatu ve vědě uvádí Thomas S. Kuhn (1997) zhruba následující: Normální vědě je vlastně to, že jisté výsledky vědy „určité vědecké společnosti jistým způsobem uznává po určitou dobu jako to, co poskytuje základ pro její další praxi“ (s. 23). Aby byla věda jistou dobu nosná a funkční, právě se dále, musí mít „setrvalou skupinu přívrženců „vědecky aktivních a „vědecké výsledky“ musejí mít „dostatečně otevřený konec, takže pro nově vymezenou skupinu odborníků ponechají k vyřešení problémy všeho druhu. Výsledky, které sdílejí tyto dvě charakteristiky, budou nadále nazývat „paradigmaty“, termínem, který má úzký vztah k pojmu normální věda „ (s. 23) „Lidé, jejichž výzkum je založen na sdílených paradigmatech, jsou velmi stejní a pracují na stejných standardům vědecké praxe. Tato věrnost a zjevný konsensus, který vytvářejí, jsou nezbytnou podmínkou normální vědy, tj. podmínkou zrodu a pokračování určité vědecké tradice“ (s. 24)

U autorů *Principů* nepochybně jde o pokus takové nové paradigma nastolit. Podle Kuhna získává nové vědecké paradigma své postavení proto, „že při řešení některých problémů, které skupina odborníků považuje za kritické, je úspěšnější než paradigmata s ním soupeřící“ (s. 35). „Úspěch paradigmatu ... tkví zpočátku do značné míry v příslibu úspěchů, jichž bude možno dosáhnout ve vybraných, dosud nevyřešených případech. Normální věda spočívá v uskutečňování tohoto příslibu“ (s. 35–36). A dále: („Namísto toho) směřuje výzkum v normální vědě k podrobnějšímu členění těch jevů a teorií, které paradigma již poskytuje (s. 36).

Kuhn zná pouze tři normální ohniska konkrétního výzkumu. „ Prvním je třída faktů, které paradigma ukázalo jako zvláště podstatné pro poznání povahy věcí.“ ... „Druhá obvyklá, i když menší třída určených směřuje k faktům, která, ač bez velké zajímavosti, mohou být přímo srovnána s předpověďmi paradigma-tické teorie „(s. 37)...“Existence paradigmatu stanoví, které problémy je třeba řešit (s. 38) „ Třetí třída... zahrnuje podle mého názoru činnost shromažďování faktů v rámci normální vědy. Sestává z empirické práce zaměřené na to, aby se vyřešily některé její zbytkové nejednoznačnosti a aby bylo možno nalézt řešení problémů, na které se dříve pouze obracela pozornost. Tato třída se ukazuje být nejdůležitější a její popis vyžaduje další rozdělení do podtříd“ (s. 39).

Hlavním cílem rámujevcím všechny studie obsažené v *Princípech* je pro řešitele úkolu stanovení těchto prvotních a základních principů a jejich naplňování jazykovými fakty. Tato fakta pro ilustraci a naplnění principů se doporučuje hledat jak v rámci jedné roviny, tak i napříč jazykovými rovinami a procesy v jazyce. Průchodnost mnoha rovinami má být umožněna jednak nastavením míry obecnosti těchto principů a jednak tzv. explanačním postupem, který autoři považují za klíčový. Za princip se v souladu s Černíkovou teorií poznání pokládá to, co je v základu poznávaného, na čem je poznávaný úsek skutečnosti založen, co určuje strukturu tohoto úseku a řídí jeho fungování a vývoj. (Černík 1980, s. 190 a násl.; v *Princípech* s. 93).

Principy mají být charakterizovány různým stupněm obecnosti, na tom závisí jejich hloubka, různým integračním rozsahem a přisuzuje se jim jak vnitrojazyková, tak i mimojazyková povaha (*Princípy* s. 9–10). Mezi fungujícími principy se předpokládá jak součinnost, tak konflikty. Úkol slovenské lingvistiky je charakterizován jako zkoumání nadrovinových principů, které sjednocují stavbu jednotek z různých podsystémů slovenského jazyka (s.11). Za základní principy, na jejichž základě lze nově pracovat ve slovakistice, se považují analogie, ekvivalence, spojovatelnost (spájateľnosť) a vývoj. Každý z nich je ve sborníku autorsky zpracován a navíc jsou připojeny kapitoly o principech ve frazeologii a ve zvukové rovině hovorové slovenštiny.

Princip analogie (P. Žigo s. 21–44).

Jde o pojem v lingvistice hojně používaný, tudíž materiálu k jeho exemplifikaci je hodně. Autor nezůstává jen u zásady uvádět co nejvíce vlastností porovnávaných prvků v souvislostech co nejtěsnějších, ale pojem analogie je ve shodě s používáním tohoto pojmu v lingvistice strukturován a odstupňován. Princip analogie se uvádí do souvislosti s dalšími principy, jako je vývoj, princip ekvivalence a přirozenosti (s. 21–22). Analogické jevy jsou uváděny vývojově podle jednotlivých rovin jazyka, hláskové, morfologické (u substantiv se konstatuje, že sblížení maskulin a neuter na jedné straně a neuter a feminin na straně druhé je tak značné, že neutrum se stalo imaginárním rodem). Meziparadigmatické i vnitroparadigmatické analogické změny v deklinaci životných maskulin jsou podle autora specifikem slovenštiny (s.31) na rozdíl od východoslovanských i západoslovanských jazyků.

Na tomto místě je třeba říci, že specifiku jazyka se rozumí dvojím způsobem. Autorovo pojetí specifičnost vede k názoru, že všechny vývojové změny (nebo jakékoli), díky kterým se zformovala slovenština, jsou jejím specifikem. Za specifikum jevu lze považovat rysy a procesy, které jiné jevy téže třídy nemají. Domníváme se, že souhrn vývojových procesů vytváří u každého jazyka, ba i nářečí jejich individualitu, za specifické považujeme odlišné pochody, které jiné jazyky nemají, nikoli jen různé výsledky stejných nebo obdobných pochodů nebo jiných jazykových univerzálií.

Princip analogie je považován za nadrovinový, sjednocující vztahy v rámci různých podsystémů nadznakové povahy (text, věta), znakové povahy (syntagma, slova a morfémy) a subznakové povahy (slabika, foném, distinktivní příznak), tj. mezi prvky zvukové, slovtvorné, morfematické, valenční a syntaktické struktury slovenštiny (s. 35). Je rovněž považován za dominantní, fundující vývojové změny v jazyce a lze ho chápat jen v souvislosti s principem vývoje, principem ekvivalence a přirozenosti (s. 40). Explanace zaměřená na analogii není považována jen za formální dedukci, ale za součást formy poznání a způsobu vysvětlování. Metodou je postup od abstraktního k myšlenkově-konkrétnímu, což umožňuje zrekonstruovat inherentní povahu dynamiky složitých systémů a vysvětlit proces vzniku, vývoje a fungování jazyka (s. 41).

Čtenář v této kapitole jistě ocení souhrn materiálu podaného především v hláskových a morfematických úrovních, uvědomí si nutnost zevšeobecňujícího pohledu, který může o systémech ledacos naznačit, a dojde k poznání, že explanací metoda má zatím velmi nejasné kontury, takže na to, aby byla skutečnou pracovní metodou, bude ještě třeba hodně zpřesňovat a ujasňovat. Je třeba říci, že tento problém autor zná a v rámci možností ho řeší.

Princip ekvivalence (J. Dolník, s. 45–78)

Na tomto principu se zakládá jazykové dorozumívání a naše orientace v jazyku. Příjemce (adresát) komunikátu identifikuje, co měl na mysli odesílatel (mluvčí). Nemůže to učinit bezprostředně, ale prostřednictvím jazyka (s.45). Vztah ekvivalence se pak realizuje při normální komunikaci tím, že mezi odevzdávaným psychickým výtvořem a interpretačním produktem je vztah ekvivalence (s. 46). Dále se považuje ekvivalence za fundamentální vztah mezi prvky jazyka, protože základem naší orientace v jazyce je to, že řadíme prvky do tříd a ukládáme do paměti jako ekvivalentní exempláře (s. 46–47).

Součástí vnímání jevů jako ekvivalentních je uvědomení si různých typů neúplné ekvivalence. Tzv. kognitivní ekvivalence pracuje s relevantními rysy, které jsou pro dané třídění považovány za dostatečně ekvivalentní a jisté jevy se chápou jako ekvivalentní, ač nejde o tzv. ekvivalenci ontologickou. Za kognitivně ekvivalentní se považují například substantiva, která se nevztahují na věci (s. 50), jako jsou názvy dějů a názvy vlastností. Ontologicky nepravé věci se prezentují jako věci pravé. Kognitivní ekvivalence je dále přisuzována adjektivům a adjektiváliím, zvrtným slovesům a reflexivům tantum, nepravé hypotaxi a parataxi. Za kognitivní ekvivalenci se nepovažuje například vztah

nedeminutivního slova a deminutiva, protože se nerozšiřuje extenze, naopak za pravou extenzi, a tedy za nositele kognitivní ekvivalence se považují hromadná jména ve vztahu k jejich základům.

Jako další typ ekvivalence uvádí autor ekvivalenci imaginární (s. 52). Ta má umožňovat identifikaci prvků jako členů tříd navzdory jejich „defektnosti“ vzhledem k centrálním prvkům, tím rozšiřuje pole působnosti jistých pravidel (např. pro ptáky je základním rysem létání, ale do této třídy patří i nelétající pštros). Z oblasti jazyka je sem autorem vztažena hláska *h*, která nemá fonetickou vlastnost konsonantnost jako ostatní slovenské konsonanty, ale fonologicky je dána do vztahu k *ch* a *g* bez ohledu na místo artikulace. Za doménu imaginární ekvivalence je považována slovo tvorba, a to tzv. analogické tvoření slov (*vyložit, pripažit, nemotorný...*). Toto chápání umožňuje podle autora analogické usuzování s imaginárním komponentem (s.55). V morfologii umožnila imaginární ekvivalence pojímat tvary s nulovou koncovkou jako tvary s koncovkou (*chlap-0*), vidět nesklonná substantiva na pozadí sklonných, chápat supletivismus (*ľudia, horší, lepšie* atd.) na pozadí pravidelných tvarů.

Jiným typem je fiktivní ekvivalence, která je podle autora spojena s metaforizací. U ní se předpokládá nepravé rozšíření extenze existujícího výrazu (např. když se o člověku mluví na základě jistých vlastností jako o *medvedovi*). Za podobný příklad nepravé extenze se považují u prefixů jejich aplikace prostorového významu na význam časový nebo jiný abstraktní, v případě hanlivého užití pojmenování *baba* byl rozšířen morfologický segment o možnost vztázení k osobám mužského rodu, fakt, že přítomné formy slovesa mohou znamenat préteritum a že singulárová forma implikuje plurálový význam (*Celý les je samá huba*) atd. (s. 58)

Ekvivalence pokrývá podle autora také vztah mezi explicitním a implicitním vyjádřením (s. 59). Jde o zimplicitnění výrazů, nebo o vznik explicitnějšího výrazu na základě dané jednotky, nebo se vyvozuje z řečeného explicitně nevyjádřené. Zimplicitnění probíhá v procesech, jako jsou abreviace, univerbace, elipsa, apoziopse, syntaktická kompozice, elize, kontrakce jako zvl. případ kondenzace (*oči smutného člověka – smutné oči*). Zexplicitnění se vidí v procesech multi-verbace. Všechny tyto jevy vznikly jako ekvivalence implicitního s explicitním (s.60).

Úvahy o explicitním a implicitním se týkají i pragmatických funkcí výpovědi, které se neopírají o společná formální východiska (oznámení o horku a žízni chápe adresát jako výzvu k nabídce nápoje na uhašení žízně). Předpoklad, že komunikát evokovaný u příjemce je ekvivalentní s přijímaným komunikátem (jinými slovy adresát si je jistý, nebo s jistou mírou pravděpodobnosti předpokládá, že mluvčímu rozumí) je doménou hypotetické ekvivalence. V případech nerespektování maximy kvality, tj. v případě lživé výpovědi funguje tzv. předstíraná ekvivalence.

Ač považujeme jednotlivé druhy ekvivalence za velmi zajímavé, domníváme se, že hlubší zpracování jednotlivých typů může vést k přehodnocení příkladů, nebo k vymezení a hlubšímu oddělení dosavadních typů (např. rozšíření o ironii, vztah expresivního a neutrálního vyjádření apod.). Princip ekvivalence však nesporně v jazyce funguje a o jeho orientační a organizující funkci nelze pochybovat.

Princip spájateľnosti (na písanom monologickom texte) (E. Bajzlková, s. 79– 92).

„Princip spájateľnosti patrí k jedným z princípov, na základe ktorých sa buduje systém v jazyku a využívanie tohoto systému jazyka v jeho konkrétnej realizácii – v komunikácii.“

Podle autorky statí se setkáváme s principem spojitelnosti (či spojovatelnost) na všech jazykových úrovních, od úrovně fonologické až po textovou. Spadá sem tvorba a stavba slabiky, slovo tvorná derivace i kompozice, flexe, stupňování adjektiv, vznik složených tvarů slovesných. Zatímco tato teze o univerzálnosti uvedeného principu je považována ve všech úrovních za vyřešenou a je zde charakterizována jen poukazem na odlišnou povahu spojitelnosti v každé z nich, za vlastní doménu spojitelnosti se považuje tzv. větná syntax. Půdorys klasických větných členů, typy jejich vztahů

a závislostí, různé typy syntagmat se autorce jeví jako různé typy realizací uvedeného principu. Stejně tak slouží i půdorys souvětých typů, vztahy subordinace a koordinace, jejich další sémantické specifikace a jejich spojovací prostředky (spojky, zájmena, asyndetické spojení).

V textové syntaxi (s. 82) je spojovatelnost chápána jako primární a základní textová kategorie. Je v podstatě ztotožňována s konexí, která je používána jako zastřešující pojem pro koherenci (tematická linie v textu) a kohezi (formálněsémantická realizace) a různé typy prostředků – konektorů. Autorka navazuje na své články a na monografii Textová lingvistika zpracovanou společně s J. Dolníkem. Ve své stati se zabývá psaným monologickým textem. Pracuje s elementární textovou jednotkou – větou a dvěma typy koreferenčních vztahů mezi nimi, doslovným opakováním a opakováním zájmeným. Tato stať pracující s faktem spojitosti textu jako s principem je na rozdíl od ostatních kapitol konkrétnější. Ty jevy, které jsou patrné, vymezitelné a srovnatelné navzájem na úrovni textu, však lze považovat za odlišné od jevů na úrovni slabiky, slova, slovního tvaru, ba i věty. Na těchto úrovních by byl princip „spájateľnosti“ zřejmě nahraditelný pouhou linearitou.

Princíp vývinu (P. Žigo, s. 93–110)

Sam název kapitoly vyvolává zájem, proč autor zvolil za jeden z principů stavby, vývoje a fungování slovenštiny vývoj což může být pak chápáno jako soud, že totiž jedním z principů vývoje je vývoj. Autor uvádí, že cílem výkladu principu vývoje je explanačně zaměřený výzkum orientovaný na teoretické zákony. Připouští, že vývoj slovenštiny je dostatečně popsán, ale považuje za nedostatek, že je popsán jen v rámci jednotlivých rovin jazyka. Chybí podle něho zevšeobecňující výklad, který by postihoval společné nebo paralelní vývojové tendence v těchto rovinových (sic!) rámcích (s. 93). Zřejmě proto setrvává autor na úrovni jazykové roviny lexika.

Princíp vývoje vidí autor v těsné souvislosti s kategorií času a předpokládá, že fyzikální, filozofické a gramatické aspekty této kategorie ztělesňuje v jazyce vývoj slovní zásoby. Hnací sílu změn ve vývoji slovní zásoby slovenštiny vidí v proměnách společenských potřeb a v rozvoji myšlení. Vliv těchto změn na vývoj jazyka se projevil v přehodnocování slovtvorných postupů a prostředků zděděných z praslovanštiny, v přehodnocování lexikálních významů a v působení slov pronikajících z jiných jazyků. Novum je v tom, že autor aplikuje na vývoj lexika tzv. topologické vlastnosti času, které přejímá z díla Čas a kauzalita od J. Dubničky. (Dubnička 1986).

Za jednu z topologických vlastností času se považuje spojitost. Tu spatřuje Žigo ve střídání koněných vokálů (ablaut), které nepřerušuje historicky kontinuální existenci slova při stejném významu od minulosti do současnosti. Další topologická vlastnost času, jednosměrnost (vystihuje jednosměrné a nevratné plynutí času od minulosti do budoucnosti), je dána do souvislosti s alternačním slovtvorným postupem. Vlastnost uspořádanost je spatřována například u slov *smrt'*, *mrieť*, *mor*, *umárat' sa*, kdy se vyvíjejí tyto tvary od bezafixálních k afixálním (*smrt'*, *umárat' sa*). Pro další topologický rys času, nekonečnost, chybí na časové ose otevřenost (nekonečnost) do minulosti, protože lze u slov (i jejich tvůrců) předpokládat vznik, tedy neexistovala směrem do minulosti odjakživa, ale do budoucnosti je časová osa otevřená. Rys nekonečnost z vlastností času tedy jazykovým jevům připisovat nelze.

Z hlediska realizace či nerealizace těchto topologických příznaků je pak posuzována reduplikace, ustrnování a kompozice, afixace, tedy tvoření slov sufixy, prefixy, koncovkami. Jde však o schematické posouzení, bez rozlišení typů, forem a významů. Dále je posuzován vývoj lexika zděděného z praslovanštiny, a to typů, kdy se zachovává původní význam, kdy se význam zužuje, rozšiřuje, kdy vzniká vícevýznamovost, kdy se naopak vícevýznamovost ztrácí a také je hodnocen zánik slov. Minusová znaménka dostává uspořádanost, když se význam zachovává, protože se nic neuspořádalo, spojitost, když se jeden význam ztratí, zúží, a nekonečnost, když už slovo zaniklo a neexistuje. Minus má ovšem uspořádanost i spojitost v případě rozšiřování významu (*céna* –

cena) i při vzniku polysémie: *dvor1 dvor2*. Topologické vlastnosti času aplikované na vývoj lexika ve slovenštině podle autora ukazují, že rozhodujícím faktorem vývoje starších slovotvorných postupů byla ustálenost v uplatňování uspořádanosti, spojitosti a nekonečnosti; pokud jde o vývoj lexika zděděného z praslovanštiny, berou se v úvahu změny ve spojitosti a nekonečnosti. Při zachování původního významu se nerealizuje uspořádanost, při zužování významu jde o vyšší stupeň spojitosti v mladším období a o zvýraznění souřadnice nekonečnosti v kladném směru časové souřadnice. Částečný pokus o charakteristiku principu vývoje v oblasti slovní zásoby slovenštiny ukazuje, že jejími dominantními vlastnostmi jsou uspořádanost, spojitost a částečně ohraničená nekonečnost. Ve skupině slov převzatých z jiných jazyků poslední rys chybí (s.107).

Byť je tato aplikace topologických vlastností času zajímavá, pro samo pochopení složitosti slovotvorných a obecněji lexikálních procesů (například afixace, či vzniku a rozvoje polysémie) přináší zatím jen málo. Vývoj lexika z praslovanštiny byl živý proces, s rysy spojitosti i přetržitosti, kdy polysémie nebo naopak redukce významů vznikají i zanikají, stejně jako změny významu (rozšiřování nebo úžení). Zacházení s topologickými vlastnostmi času je problematické především při aplikaci nekonečnosti, má-li být omezena jen na smysl tzv. kladný, tedy do budoucna, nebo být „částečně omezena“. Logická úvaha vede k názoru, že rys nekonečnosti buď přítomen je, nebo není, jakákoli jeho parcelace nedává smysl.

K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie (J. Mlacek, s. 111– 144)

Autor konstatuje, že jde o poměrně mladou disciplínu, která se ke koncepčním a abstrahujícím pracím teprve chystá, přitom se však nepostrádá ani jisté kvantum skepse k jejím možnostem. Frazeologie se jako obor obohacuje stykem s řadou disciplín: s obecnou jazykovědou, kognitivní lingvistikou, lexikologií, lexikografií atd. Z literatury považuje autor za známé principy jazykové ekonomie a nepřítomnost principu funkční a formální jednotypovosti frazémů, tedy principu, o němž je známo, že je u jiných jazykových jednotek zřetelný a podstatný. Více než s principy zacházela frazeologická literatura s klasifikačními kritérii pro stanovení toho, co je frazém a pro jednotlivé rysy frazémů. Úvodní zevrubná sumarizace vlastností frazému měla podle autora ukázat otevřenost, neúplnost a povrchnost některých přístupů k frazeologii (125). Autor se pokouší řešit problematiku hledáním principů vznikání a fungování frazeologie a jejich jednotek. Toto hledání má některé zvláštnosti. Ve frazeologii se vidí vždy spíše individualita frazémů, jejich anomálie významové i formálně jazykové. Z prací různých autorů je patrné, že jsou obecně považovány za pojmenování, za pojmenování druhotná, transponovaná, motivovaná a pojmenovávající situaci. Autor se shoduje s J. Furdíkem, že lze mluvit o principu motivovanosti, který sblížuje frazém a derivátém jakožto pojmenování druhotná, vycházející z jiných pojmenování, na nichž jsou budovaná (s.129). Zmíněný princip ekonomie je podle autora třeba pojímat jako protiklad implicitnosti a explicitnosti, neboť oba rysy, jak vysoká implicitnost, tak častá redundance jsou ve frazémech zastoupeny. Z dalších obecných rysů frazémů vidí autor jako princip jejich příznakovost, která se vždy považovala za nejzákladnější kritérium k jejich rozpoznání v jazyce. Rys modelovost – nemodelovost používaný v literatuře jako protiklad je dán do souvislosti s principem analogie s možností nebo nemožností osamostatnění pouhé jmenné složky frazému (kovářova kobyla). Analogie jako princip je zřetelná u všech aktualizací frazémů (s. 136). Jako poslední princip je použit autorem Dolníkův princip tvarovosti. Ten souvisí především s Míkovým názorem, že ve frazémech je přítomna jejich dispoziční i výpovědní dimenze, což podle autora koresponduje s formulací, že frazémy jsou pojmenováním situace a že vyjadřují pojmenovávající a pojmenovávají vyjadřující (Horecký). Tvarovost frazému je dána vztahem mezi prvky a výrazem, resp. mezi syntaktickou ztvárněností a dispoziční (pojmenovací) platností. Pokud jde o tzv. jednoslovné frazémy (vystřelit si z někoho), které tento rys postrádají, není náhodou, že bývají považovány za

pseudofrazémy. Autor se pokusil sumarizovat principy, pokud byly navrženy, či je domyslet tam, kde se frazeologové takovým sjednocením či zobecněním ve svých rozborech blížili. Spojil dosud nespojené a podle svých slov prohloubil výklad některých sporných míst dosud neřešených. Podrobnou znalostí problematiky získal autor možnost tvořit systémové spoje, postupoval tak na rozdíl od ostatních dedukujících autorů indukci.

Principy přirozenosti a jednoduchosti v zvukové rovině hovorové slovenčiny (E. Tomajková, s. 145–158)

Za hovorovou slovenštinu se považuje spisovná, nekodifikovaná varieta jako výsledek rozšiřování polyfunkčnosti spisovné slovenštiny. Hovorovému jazyku je vymezena oblast většiny vysokoškolsky a středoškolsky vzdělaných uživatelů slovenštiny jako prostředku běžné komunikace. Autorka si všímá řady zjednodušení, jichž se dopouštějí profesionální mluvčí na scénách i v médiích. Při porovnání s mlouvou mládeže, která je uživatelem teritoriálního nářečí nebo interdialektu, dochází autorka k závěru, že snaha mládeže o dynamické vyjadřování vede k podobným zjednodušením nářeční normy, jako je tomu u hovorové slovenštiny. Autorka podrobila analýze tzv. módní tendence ve vysílání soukromých elektronických médií. U jejich mluvčích je řadou zjednodušení a artikulačních nezřetelností, intonační nevýrazností či nepřiměřeností, vysokým tempem řeči a dalšími rysy ohrožena srozumitelnost komunikátu i kultura řeči. Typické je i nedbání na hlasovou kulturu a řada mluvčích má některou z vad řeči. V závěru autorka konstatuje, že v segmentální ortoepické rovině převažuje tendence řídit se principem přirozenosti a jednoduchosti, které dominují především u mladé generace, nad principem normovanosti, ústrojnosti, systémovosti, čímž dochází k ustalování některých ortoepických zjednodušení. V suprasegmentální rovině a v rovině jazykové kultury konstatuje autorka velkou míru nepřirozenosti a komplikovanosti a kritizuje jejich projevy jako snahu zaujmout vybraný vzorek posluchačů a diváků. Přesto se domnívá, že se snahou o dynamičnost a změnu je nutno počítat, dokonce považuje tuto snahu za princip převažující nad principy jednoduchosti a přirozenosti.

Snahy vytvořit v lingvistice nové paradigma, navíc natolik komplexní, jak se o to pokusili a nadále pokoušejí slovenští kolegové (srov. další práce *Principy jazyka a textu 2000*, *Principy jazyka 2003*) je třeba přivítat jako věc hodnou pozornosti i uznání. Je jistě užitečné pohlédnout na jazykové jevy z nejvyšších pater zobecnění, vyjví se spojitosti, které mohly na nižších úrovních ucházet pozornosti, a s nimi i nové rysy některých faktů. Uvedený způsob pohledu (neboť o metodu zatím zřejmě nejde, ale další propracování ji může realizovat) nemůže a ani nemá sloužit k objevování nových jazykových faktů, ale těžší z onoho autory poněkud zlehčeného epizodního, empirického a deskriptivního přístupu, jimiž byl materiál pro tyto studie shromážděn. Díky své obecnosti nepatří texty k nejtěžším. Za hlavní problém lze podle našeho mínění považovat ten fakt, že se vždy nerozlišuje mezi jazykovým procesem a principem, jímž je řízen (vývoj je řízen principem vývoje), zřejmá vlastnost textu (spájateľnosť) je pojata jako princip. Máme-li zažít cestu strukturalistů vedoucí od shromáždění materiálu k jeho vyhodnocení, pojmenování vztahů vedoucí až k hierarchii struktur a vzniku obecnějších pojmů kategoriálních, pak vnímáme opačnou cestu, jakou je naplňování nespécifických obecných principů existujícími jazykovými fakty, jako jistou rezignaci na možnost objevovat ještě nová fakta vedoucí k hledání nových principů.

Literatura

CARNAP, R.: *Problémy jazyka vědy*. Výběr a věd. redakce Ladislav Tondl, Karel Berka. Svoboda Praha 1968

- ČERNÍK, V. – FARKAŠOVÁ, E. – VICENÍK, J.: *Teória poznania (Úvod do dialektiky jako logiky poznania)*. Pravda, Bratislava 1986
- DOLNÍK, J.: Princípny stavby, vývinu a fungovania slovenčiny (výskumný program). *Slovenská reč* 63, 1998, s. 3–13.
- DOLNÍK, J.: Teória jazykovej prirodzenosti. *Slovenská reč*, 60, 1995, s. 18–25
- Dressler, W.U. – MAYERTHALER, W. – PANAGL, O. – WURZEL, U. W.: *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam-Philadelphia, 1987
- DUBNÍČKA, J.: *Čas a kauzalita*. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1986.
- HORECKÝ, J.: O analógii v jazyku a jazykovede. *Studia academica slovacica* 18. Bratislava 1989, s. 185–193.
- JIRSOVÁ, A.: K pojetí systému a struktury v současné české lingvistice. *Slovo a slovesnost*, 50, 1989, s. 238–248
- KOPNIN P. V.: *Dialektika ako logika a teória poznania*. Bratislava 1976
- KUHN, Thomas S.: *Struktura vědeckých revolucí*. OIKOUMENH, Praha 1997
- LEŠKA, O.: Strukturalismus a poststrukturalismus. *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, s. 194–196
- Princípny jazyka a textu*, Bratislava, Univerzita Komenského, 2000, 220 s.
- Princípny stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Stimul Bratislava 1999, 165 s.
- Princípny jazyka*. (DOLNÍK, J. – MLACEK, J. – ŽIGO, P.) Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka, Bratislava 2003, 137 s.
- RUSÍNOVÁ, Z.: Spisovnosť a prirodzenosť v jazyce. In: *Spisovnosť a nespisovnosť dnes. Sborník príspevků z mezinarodní konference Spisovnosť a nespisovnosť v súčasnej jazykovej a literárnej komunikaci*. Ped. fak. MU Brno, 1996, s. 79–83
- RUSSELL, B.: *Logika, jazyk a veda*. Výbor z díla, eds. L. Tondl, K. Berka, Praha, Svoboda 1967

Zdenka Rustnová

Ivor Ripka – Mária Imrichová: *Základy slovenskej lexikológie*. Prešovská univerzita – Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov 2003. 150 s. ISBN 80–8068–207–0

Studenti bohemistiky, ktorí sa pri štúdiu lexikológie často potýkajú s problémami plynucími z charakteru dostupnej odbornej literatúry (totiž se značnou obsáhosťou a složitostí výkladu v kompendiu *Česká lexikologie* Josefa Filipce a Františka Čermáka na stranej jednej a naopak až prílišnou stručnosťou skript Mirka Čejky, Mileny Krobotovej aj., príp. oddílu *Lexikologie Příruční mluvnice češtiny* na stranej druhej), môžu nyní sáhnout po nových vysokoškolských skriptech *Základy slovenskej lexikológie* autorskej dvojice Ivora Ripka a Márie Imrichovej. Fakt, že je publikácia zpracovaná na materiálu slovenštiny, a teda určená predovšetkým pre študenty slovakistiky, pritom nemusí byť vzhľadom k obecnému charakteru značné časti výkladu i k blízkej podobnosti oboj jazykú na prekážku.

Autoři svou publikací navazují na bohatou tradici slovenskej lexikológie spojené např. se jmény Juraje Furdíka a Juraje Dolníka. Jejich ambice jsou však jiné; nechtějí konkurovat obsáhlejšími, především sémanticky orientovaným pracím zejména posledně jmenovaného (mj. *Lexikálna sémantika* (1990), *Všeobecná lingvistika: sémantika a pragmatika* (1993) či nejnověji *Lexikológia* (2003)), svá spíše prakticky zaměřená skripta určili především vysokoškolským studentům a kladou si v nich za cíl seznámit je se základními, nikoli však nutně jednotně viděnými fakty, představit jim rozličné přístupy ke zkoumání lexika, různé vědecké teorie a alespoň některé problémy, které v sobě tato část lingvistiky skrývá. Jakému účelu publikace slouží, je více než patrné už z grafické podoby, která umožňuje snadnou orientaci v textu (např. tučně výtiskované termíny,